

**УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК
ДЕРЖАВНА НАУКОВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА**

БОРОДАЙ Ірина Сергіївна

УДК 636.2.082(09)

**РОЗВИТОК СЕЛЕКЦІЙНОЇ НАУКИ В СКОТАРСТВІ УКРАЇНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 07.00.07 - історія науки і техніки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Центрі історії аграрної науки Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук

Науковий керівник: доктор сільськогосподарських наук, професор, академік Української академії аграрних наук, заслужений діяч науки і техніки України **Буркат Валерій Петрович**, Інститут розведення і генетики тварин Української академії аграрних наук, директор

Офіційні опоненти: доктор біологічних наук, професор **Пилипчук Олег Ярославович**, Київський університет економіки та технологій транспорту, кафедра екології та безпеки життєдіяльності, завідувач

кандидат історичних наук **Глоба Ольга Федорівна**, Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди, кафедра географії та методики навчання природничим дисциплінам, доцент

Провідна установа: Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки імені Г.М.Доброва НАН України (м. Київ)

Захист відбудеться 28 квітня 2005 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.373.01 при Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Української академії аграрних наук (03680, Київ, вул. Героїв Оборони, 10, читальний зал).

З дисертацією можна ознайомитися у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці Української академії аграрних наук (03680, Київ, вул. Героїв Оборони, 10).

Автореферат розісланий 25 березня 2005 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат
С.Д.Коваленко

історичних

наук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. За умов становлення ринкової економіки розвиток традиційного для України скотарства, забезпечення продовольчої незалежності та заповнення своєї ніші в сталому загальноєвропейському господарчому комплексі перебуває у прямій залежності від стану розробок селекційної науки, якій належить вирішальна роль у якісному вдосконаленні тварин. Теорія селекції побудована на основі традицій та наукових уявлень, процес формування яких тривав багато років, тому окреслення перспектив її подальшого розвитку неможливе без з'ясування генези окремих теорій та концепцій, творче використання яких є важливим фактором відродження національного скотарства.

На царині історії селекції в скотарстві значний інтерес представляє друга половина ХХ ст., оскільки саме на цьому етапі розвитку українськими вченими досягнуто значних успіхів у розробці теоретичних положень процесу породоутворення та в створенні високопродуктивних спеціалізованих порід. Необхідність у активізації історичних пошуків даного періоду зумовлюється ще й тим, що на шляху еволюції він позначився як перехідний етап від класичних уявлень до фундації новітньої теорії селекції сільськогосподарських тварин.

Пріоритет у започаткуванні науково-історичних підходів у селекції великої рогатої худоби України належить М.А.Кравченку, Ф.Ф.Ейснеру, В.П.Бойку, А.І.Плішку та іншим ученим, дослідження яких представляють безперечну цінність для вивчення ранніх етапів створення та вдосконалення порід худоби. Ґрунтовний коментар із проблем розбудови національного спеціалізованого скотарства вміщує цикл історичних праць, запропонований у 90-х роках минулого століття М.В.Зубцем, В.П.Буркатом, Ю.Д.Рубаном. Проте жоден із зазначених підходів цілісної картини еволюції селекції в скотарстві України другої половини ХХ ст. не забезпечував. Брак узагальнюючих висновків та недостатнє висвітлення проблеми не дозволяли в повному обсязі використати історичний досвід минулого за сучасних умов реформування сільського господарства, тому дане дослідження спрямовувалося на заповнення цієї прогалини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до загального напрямку наукових досліджень Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН і є складовою наукових програм “Історія започаткування, становлення та розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Україні” (номер державної реєстрації 0102U001526), “Вивчення наукового потенціалу наукових установ УААН” (номер державної реєстрації 0102U005501).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного науково-історичного аналізу розвитку селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст.

Відповідно до мети сформульовані завдання:

- з'ясувати стан розробки проблеми та її джерельну базу;
- визначити об'єктивні чинники розвитку селекційної науки та довести її вирішальну роль в процесі якісного вдосконалення порід великої рогатої худоби України;
- узагальнити основні напрями та тенденції еволюції теорії селекції в скотарстві України другої половини ХХ ст.;
- дати комплексну оцінку внеску українських учених у загальний розвиток світової селекції великої рогатої худоби;
- дослідити генезис молочних та м'ясних порід і типів худоби, які отримали поширення в Україні другої половини ХХ ст.;
- провести періодизацію загального селекційного процесу, що відбувався в скотарстві України досліджуваного періоду.

Об'єктом дослідження є сільськогосподарська дослідна справа в скотарстві України.

Предмет дослідження - розвиток селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст. як вирішальний фактор якісного вдосконалення порід худоби.

Хронологічні межі дослідження – 50-90-і роки ХХ ст. Специфіка обраного періоду полягає в тому, що він поєднує останній етап класичної селекції в тваринництві та становлення її сучасних напрямів, це вимагає розгляду та порівняння теоретико-методологічних засад кожного з них.

Методи дослідження: 1) загальнонаукові (аналітико-синтетичні, логічний, структурно-функціональний) сприяли виділенню окремих проблем та напрямів селекції, з'ясуванню логічної послідовності та зв'язків у процесі їхнього розвитку, дозволили сформулювати загальні закономірності породоутворювального процесу на основі часткових фактів та явищ; 2) спеціально-історичні (предметно-хронологічний, порівняльно-історичний) забезпечили дослідження процесів еволюції селекційної науки в динаміці, змінах, сприяли аналізу якісних змін на різних етапах її розвитку, оцінці наукової та практичної значущості здобутків української селекції в скотарстві у контексті її світового розвитку. Дослідження ґрунтується на застосуванні математичних методів (графічного, типологічного та аналітичного групувань), методу статистичного аналізу. Графічні зображення згрупованого статистичного матеріалу дозволили відстежити варіації ознак якості на різних етапах теоретичних розробок.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:

- вперше висвітлено цілісну картину еволюції селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст.;
- проведено комплексну оцінку внеску українських учених у розвиток світової селекції великої рогатої худоби;

- запропоновано періодизацію загального селекційного процесу, що відбувався в скотарстві України другої половини ХХ ст., в основі якої зміна домінуючих методів селекції;
- вдосконалено характеристику комплексу чинників, які зумовлювали розвиток селекційної науки в скотарстві України досліджуваного періоду та доведено її домінуючу роль в якісному вдосконаленні порід;
- досліджено генезис молочних та м'ясних порід і типів худоби, поширених в Україні другої половини ХХ ст.

Практичне значення отриманих результатів полягає в узагальненні основних селекційних напрямів та їхніх теоретичних засад, аналізі наукового доробку вчених, які здійснили вагомий внесок до селекційно-генетичного вдосконалення порід великої рогатої худоби України в другій половині ХХ ст. Конкретний фактичний матеріал та висновки дослідження можуть бути використані в освітній діяльності при розробці окремих проблем з історії України, сільського господарства та аграрної науки, забезпечать об'єктивне сприйняття еволюції передових ідей. Матеріали наукового дослідження стануть у нагоді при підготовці робіт із загальних та окремих проблем історії розвитку скотарства України. Зокрема на їхній основі підготовлено перший вітчизняний бібліографічний покажчик літератури в галузі м'ясного скотарства та довідкове видання “Інститут розведення і генетики тварин”.

Особистий внесок здобувача полягає у з'ясуванні історичних умов та висвітленні цілісної картини розвитку селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст., узагальненні її основних теоретичних положень, уведенні до наукового обігу ряду архівних матеріалів та документів із проблем розвитку вітчизняної аграрної науки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації викладені на конференціях молодих учених та спеціалістів “Історія освіти, науки та техніки в Україні” (Київ, 2002, 2004), ювілейній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченій 180-річчю від дня народження Л.С.Ценковського (Одеса, 2003), конференціях молодих учених та аспірантів (Чубинське, 2003, 2004), міжнародній науково-практичній конференції “Виробництво продукції тваринництва в Україні: селекція, технологія, ветеринарна безпека та економіка” (Суми, 2003), міжнародній конференції “Молоді вчені у вирішенні проблем аграрної науки і практики” (Львів, 17-18 червня 2004).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 наукових праць: бібліографічний покажчик, довідкове видання, 8 статей, 4 з яких у виданнях, визнаних ВАК України фаховими, 5 публікацій у матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дисертаційного дослідження і складається зі вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел (425 назв) та додатків

(20). Основний текст роботи розміщений на 174 сторінках. Матеріали ілюстровані 2 рисунками. Повний обсяг дисертації – 236 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** висвітлено актуальність та ступінь розробки досліджуваної проблеми, її наукову новизну і практичне значення, обґрунтовано мету, завдання та методи дослідження, наведено відомості про апробацію результатів та наявні публікації.

У першому розділі **“Стан наукової розробки проблеми, методологічні та джерелознавчі засади дослідження”** здійснено історіографічний аналіз літератури за темою дисертації, огляд та систематизацію використаних джерел, обґрунтовано теоретико-методологічну базу дослідження.

У підрозділі 1.1. *“Історіографія проблеми”* охарактеризовано доробок попередніх дослідників, систематизовано його за напрямками: дослідження загальних проблем розвитку природознавства та сільського господарства України; роботи з історії скотарства, генезису окремої породи чи їхньої групи одного напрямку продуктивності; довідково-бібліографічна література; біографічні дослідження та вивчення діяльності науково-дослідних установ.

При здійсненні дослідження автори керувалися науковими працями з історії розвитку природознавства: “Развитие биологии на Украине” та “Природознавство в Україні до початку ХХ ст.”. Для з’ясування загальноісторичного контексту розвитку племінної справи в скотарстві залучено низку праць¹, в яких розкрито діалектично-складні й суперечливі процеси в сільському господарстві України, зміни в ставленні держави до аграрного питання, шляхи вироблення сучасного аграрного курсу. Відмічено, що процеси становлення науково-організаційних основ племінної справи в скотарстві до цього часу належним чином переосмислені ще не були.

Історія створення основних порід худоби України, характеристика господарсько корисних якостей та методів їхнього вдосконалення знайшли відображення в монографіях А.І.Плішка, М.А.Кравченка, М.В.Зубця та ін.² Серед робіт, присвячених розвитку молочного скотарства, звертає на себе увагу монографічне видання В.П.Бурката та ін.³, автори якого наводять детальну характеристику основних порід худоби України, узагальнюють результати початкових етапів виведення спеціалізованих молочних порід та типів, вклад науково-дослідних установ у розробку

¹Сургай Г.І. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.; Панченко П.П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2000. – 342 с.; ²Плішко А.І. Організація племінної роботи в тваринництві. – К., 1962. – 158 с.; Племінна робота з породами великої рогатої худоби /За ред. М.А.Кравченка. – К.: Держсільгоспвидав, 1963. – 369 с.; Молочне скотарство /М.В.Зубець, Ф.Ф.Ейснер, В.І.Байда та ін. – К.: Урожай, 1988. – 240 с.; Преобразование генофонда пород /М.В.Зубець, Ю.М.Карасик, В.П.Буркат и др. - К.: Урожай 1990. – 352 с.; Генетика, селекция и биотехнология в скотоводстве /М.В.Зубець, В.П.Буркат, Ю.Ф.Мельник. – К.: БМТ, 1997. – 722 с.; ³Формування внутріпородних типів молочної худоби /В.П.Буркат, М.Я.Єфіменко, О.Ф.Хаврук, В.Б.Блізніченко. – К.: Урожай, 1992. – 200 с.

теоретичних основ селекції. Втім, хронологічна обмеженість даних досліджень, які не охоплюють 90-і роки – завершальний етап виведення та апробації нових порід, не забезпечує цілісного сприйняття історії українського скотарства.

Першими науковими роботами з розвитку м'ясного скотарства є монографії Н.А.Кравченка та П.Л.Погребняка⁴, які узагальнюють результати багаторічних досліджень зі схрещування місцевої худоби з зарубіжними спеціалізованими м'ясними породами. Змістовні екскурси до початкових етапів створення придніпровського, чернігівського та знам'янського м'ясних типів, волинської і південної м'ясних порід вміщує монографія О.Г.Тимченка та ін.⁵ Серед робіт, які характеризують основні етапи виведення спеціалізованих м'ясних порід, прийоми племінної роботи з ними, зокрема розведення за лініями і родинами, специфіку оцінки плідників, цілісністю викладу вирізняються монографії В.С.Козыря и др., В.О.Пабата та ін.⁶ На жаль, автори зазначених підходів не стояли перед завданням визначити об'єктивні фактори розвитку м'ясного скотарства, пов'язати його із загальним історичним процесом у країні.

Більшу частину наукових праць з обраного напрямку склали дослідження еволюції окремих порід, перевага яких у детальному висвітленні племінної роботи з певною породою, обґрунтуванні конкретних методів її вдосконалення. Зокрема у молочному скотарстві низку монографій присвячено проблемам створення та генезису червоної степової, симентальської, чорно-рябої та бурих порід⁷. Серед робіт, що увібрали в себе досвід племінної роботи з м'ясними породами, варто відмітити монографії А.М.Угнівенка, С.С.Спеки, Г.Т.Шкурина⁸.

Висвітленню життєвого та творчого шляху провідних українських учених-селекціонерів сприяла низка видань історико-бібліографічної серії “Українські вчені-аграрії ХХ століття”, започаткована Державною науковою сільськогосподарською бібліотекою УААН у 1998 р.⁹ Даний

⁴ Кравченко Н.А. Породы мясного скота: Учеб. пособ. – К.: Вища школа, 1979. – 287 с.; Погребняк П.Л. Интенсивное мясное скотоводство Украины. – М.: Колос, 1979. – 239 с.; ⁵М'ясне скотарство /О.Г.Тимченко, М.В.Зубець, В.С.Козир та ін. – К.: Урожай, 1991. – 190 с.; ⁶Козырь В.С., Соловьев Н.И. Мясные породы скота в Украине. – Д.: “Поліграфіст”, 1997. – 325 с.; Пабат В.О., Угнівенко А.М., Вінничук Д.Т. М'ясне скотарство України. – К.: Аграрна наука, 1997. – 313 с.; ⁷Класен Х.И. Красный степной скот. – М.: Колос, 1966. – 245 с.; Недава В.Ю., Заброварний О.М., Король В.І., Недава В.Ю. Бура карпатська порода. – Ужгород: Карпати, 1971. – 155 с.; Самусенко А.И. Симментальский скот. – К.: Урожай, 1986. – 133 с.; Недава В.Ю., Єфіменко М.Я. Чорно-ряба худоба. – К.: Урожай, 1987. – 141 с.; Яценко А.Е. Лебединская порода крупного рогатого скота. – К.: БМТ, 1997. – 300 с.; Бура худоба в Україні: Монографія / Й.З.Сірацький, В.В.Меркушин, Є.І.Федорович та ін.; За ред. Й.З.Сірацького. – К.: Науковий світ, 2001. – 205 с.; Рубан Ю.Д. Эволюция симментальской породы скота: опыт и перспективы его использования. – К.: Аграрная наука, 2002. – 296 с.; ⁸Угнівенко А.М. Українська м'ясна порода великої рогатої худоби. – К., 1994. – 78 с.; Шкурин Г.Т. Генезис симентальської породи в Україні. – К.: Аграрна наука, 1998. – 303 с.; Спека С.С. Поліська м'ясна порода великої рогатої худоби. – К., 1999. – 272 с.;

⁹Вчені-селекціонери у тваринництві /УААН; За ред. М.В.Зубця, В.П.Бурката. – К.: Аграрна наука, 1997. – 249 с.; Вчені тваринники / УААН; За ред. В.П.Бурката, Г.О.Богданова. – К.: Аграрна наука, 2004. – 209 с.; Вчені у галузі тваринництва /УААН; За ред. Г.О.Богданова, В.П.Бурката. –

напряв отримав розвиток зусиллями Ю.Д.Рубана¹⁰, проте основна увага вченого зосереджувалася на аналізі наукової діяльності вчених класичної доби.

У підрозділі 1.2. “*Методологічна та джерельна бази дослідження*” обґрунтовано комплекс положень та методів, які забезпечили об’єктивний історико-науковий аналіз еволюції селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст. На формування позиції авторів значний вплив здійснили класичні розробки М.С.Грушевського, В.І.Вернадського, які заклали підвалини наукової методології історичних наук; Ч.Дарвіна, М.І.Вавилова, С.С.Четверикова, котрі вперше застосували еволюційний підхід до вивчення закономірностей розвитку природничих наук.

Методологічну основу дослідження склав метод історизму, застосування якого передбачало: з’ясування передумов та оцінку розвитку скотарства України в процесі зміни історичних зв’язків і залежностей його внутрішніх складових; виявлення та аналіз якісних змін у його структурі в цілому; розкриття закономірностей його поступу, переходу від одного якісного стану до іншого. Специфіка дослідження полягає в єдності історичного та логічного, системного та комплексного, цілісного та конкретного. Серед арсеналу спеціально-історичних методів особливою увагою користувалися предметно-хронологічний та порівняльно-історичний, які забезпечили синтетичне осмислення еволюції селекційної науки, дослідження окремих її напрямів в динаміці та змінах. Використано позитивні сторони обох методів: ширину обхвату, невід’ємність від конкретного аналізу явищ, розгляд у розвитку та усесторонньому розкритті, що дало змогу відстежити характер зв’язку між ними, узагальнити його та побудувати типологію. З’ясування послідовності розвитку окремих теорій та концепцій, врахування неперервного зв’язку між ними передбачало звернення до логічного методу.

Дослідження ґрунтується на застосуванні системного підходу, який зумовив розгляд великої рогатої худоби як множини окремих підсистем (порід) та взаємозв’язків, як внутрішньопов’язаного і функціонуючого цілого. У свою чергу дослідження окремих порід як систем нижчого ієрархічного рівня вимагало їхнього розкладу на складові частини, для кожної з яких характерна історія формування та специфічні якості.

В основі дослідження принципи цілісності та конкретизації. Оскільки категорія “велика рогата худоба” носить характер цілого, а поняття системи як його діалектичне заперечення надає їй конкретно-аналітичного характеру, досліджувалися не стільки цілісність об’єкту, скільки його склад, якість елементів. Конкретизацією такого підходу стало з’ясування еволюції окремих порід, аналіз специфічних для кожної з них методів селекції та змін ознак якості.

К.: Аграрна наука, 1999.– 423 с.; ¹⁰Рубан Ю.Д. История зооинженерной науки и современность. – К.: Аграрная наука, 2001.–181 с.

Дослідження спирається на органічний зв'язок парних загальнонаукових методів (аналізу і синтезу), застосування яких дозволило відстежити розвиток окремих напрямів селекції, генезис кожної з порід, вивести загальні закономірності на основі часткових фактів та явищ.

Звернення до математичних методів (типологічного та аналітичного групування, графічного), методу статистичного аналізу надало можливість дослідити закономірності варіацій ознак якості в залежності від домінуючих методів селекції, порівняти їх.

Об'єктивному висвітленню історії селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст. сприяло залучення широкого кола опублікованих та неопублікованих джерел. Серед них найбільш численну групу склали оригінальні праці українських та зарубіжних учених, які й стали основним джерелом дослідження еволюції теоретичних основ селекції.

Матеріали Центрального статистичного управління України та Національного об'єднання по племінній справі в тваринництві “Укрплемоб'єднання” (щорічники “Народне господарство”, результати бонітування, аналізу якісного вдосконалення порід худоби та виконання програм селекції) забезпечили дослідження фактичним матеріалом, необхідним для з'ясування та порівняння ефективності селекційного процесу на різних його етапах.

Важливим джерелом дослідження є законодавчі матеріали, директиви і постанови державних органів, вивчення яких сприяло розкриттю політичних та соціально-економічних процесів у сільському господарстві України, аналізу аграрного курсу в другій половині ХХ ст.

Групу неопублікованих джерел, які залучалися до аналізу, склали документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (30 архівних справ фондів 27 “Міністерство сільського господарства” та 5176 “Південне відділення ВАСГНІЛ”). Це, насамперед, плани розвитку суспільного тваринництва, зоотехнічні звіти та звіти зі штучного осіменіння, матеріали листування вищих органів влади. Зазначені матеріали дозволили висвітлити основні аспекти розвитку українського скотарства, звузити недосліджене поле в історії аграрної науки.

У другому розділі **“Об'єктивні чинники розвитку селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ століття”** з'ясовано, що такими є: соціально-економічні, технологічні, політичні, організаційні, загальнонаукові, правові та екологічні; порівняно їхній вплив на різних етапах досліджуваного періоду.

Як показав аналіз, за роки війни скотарству України нанесено тяжкі збитки: вивезено значну кількість племінної худоби, знищено записи з обліку продуктивності тварин, державні племінні книги. Зокрема поголів'я білоголової української худоби зменшилося в 2,3, червоної степової в 2, сірої української в 1,6 разів. Підйом скотарства був невід'ємною частиною відбудови народного господарства і передбачав, першочергово, відновлення племінного поголів'я худоби. Розвиток аграрної галузі повоєнних років гальмувався адміністративно-командною системою,

централізацією планування та управління, її ідеологізацією, що особливо загострилася після перемоги Лисенкового “вчення” на серпневій IV сесії ВАСГНІЛ 1948 р. Її поступу не сприяла інвестиційна політика, яка спрямовувалася на пріоритетний розвиток важкої промисловості та транспорту. Коштів, що вкладалися в скотарство, було недостатньо для його перетворення в високорозвинутий сектор народного господарства.

Водночас позитивним фактором стало розширення мережі науково-дослідних установ. Якщо в довоєнні роки проблеми селекційного вдосконалення худоби вирішувалися вченими НДІ тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР, Інституту гібридизації і акліматизації тварин, кафедрами сільськогосподарських вузів, то вже в середині 50-х років цей перелік поповнили новостворені: Українська сільськогосподарська академія, НДІ землеробства і тваринництва західних районів УРСР, 20 державних обласних дослідних станцій. Започатковано наукові школи видатних учених-селекціонерів М.Д.Потьомкіна, Ф.Ф.Ейснера, М.А.Кравченка, які здійснили суттєвий вклад у розробку теоретичних основ селекції та виховали плеяду послідовників – авторів високопродуктивних порід, типів, ліній.

Реформування організаційних основ племінної справи в тваринництві започатковане Постановою Ради Міністрів СРСР “О мерах по дальнейшему улучшению племенного дела и искусственного осеменения в животноводстве”. У 1958 р. на базі колишніх держплемрозплідників та державних заводських конюшень сформовано державні станції з племінної справи та штучного осіменіння, перші племінні заводи.

Зазначені заходи забезпечили певні позитивні зрушення. Однак декларативні постулати щодо високих темпів розвитку галузі в умовах адміністративно-командної системи виявилися нереальними, тому в 1965 р. вироблено нову аграрну політику, основними елементами якої був перерозподіл національного доходу на користь сільського господарства, його інтенсифікація, зростання ролі науки та техніки в виробництві продукції тваринництва. Інтенсивне ведення скотарства та запровадження новітніх технологій вимагали корінної перебудови наявного генофонду порід, їхнього вдосконалення на придатність до машинного доїння та зростання молочної продуктивності. Досягти таких результатів за короткий строк виявилось можливим за рахунок залучення високого потенціалу поліпшуючих порід. За даних умов спростоване розуміння схрещування, що сформувалося в роки панування “лисєнківщини”, перешкоджало цілеспрямованому селекційному процесу. Стрімкий розвиток суміжних наук, першочергово генетики, розвінчав її цілковиту неспроможність, відкрив еру запровадження комплексних підходів до спільного вирішення проблем селекційного вдосконалення порід худоби.

Подальший розвиток селекційної науки був забезпечений вдосконаленням її науково-організаційної структури. З метою науково-методичного керівництва галузі в 1969 р. організовано Південне відділення ВАСГНІЛ. Особливого значення набуло створення в 1975 р.

НДІ розведення і штучного осіменіння великої рогатої худоби, на який покладено функції головної науково-методичної установи та координаційного центру з проблем удосконалення худоби. У 1978 р. сформовані республіканське, крайові, обласні науково-виробничі об'єднання з племінної справи в тваринництві та селекційні центри з удосконалення червоних та м'ясних порід великої рогатої худоби.

У 80-х роках агропромисловий комплекс уперше виокремлено в самостійний об'єкт планування та управління, для стабільного розвитку якого виділено третину загального обсягу всіх капіталовкладень у народне господарство. Продовольчою програмою передбачено на основі створення сталої кормової бази, поліпшення селекційно-племінної роботи, зростання загальної культури ведення скотарства забезпечити його остаточний перехід на інтенсивний шлях розвитку. Незважаючи на зазначені заходи, аналіз загального стану скотарства засвідчив, що і на цьому етапі докорінних змін у його розвитку не досягнуто. Планування й управління як і раніше здійснювалися адміністративно-командними методами, були багатовідомчими, тому традиційний екстенсивний підхід до ведення галузі до кінця зламано не було.

Вирішенню проблеми розбудови конкурентоспроможного тваринництва у 90-і роки сприяло подальше впорядкування мережі науково-дослідних установ, для науково-методичного та координаційного керівництва якими відкрито Українську академію аграрних наук. Реформування системи селекційно-племінної роботи в тваринництві започатковано законом Верховної Ради України "Про племінне тваринництво" від 15 грудня 1993 р. та його наступною редакцією, які визначили її правові, економічні та організаційні основи, правове становище суб'єктів і структур, вимоги до племінних ресурсів. Цього ж року "Укрплемоб'єднанню" надано статус національного об'єднання з племінної справи в тваринництві. Для подальшого вдосконалення організаційного забезпечення селекційно-племінної справи в тваринництві створено Державний науково-виробничий концерн "Селекція".

Завдяки зазначеним факторам національне скотарство, зокрема його генофонд, вперше піднято на якісно новий рівень. Та положення ускладнилися стратегічними помилками у реформуванні аграрного сектору, що супроводжувалося наростанням кризових явищ. За їхнього негативного впливу скотарство України опинилося в надзвичайно тяжкому становищі, яке характеризується значним скороченням числа поголів'я та зниженням продуктивних якостей худоби.

У третьому розділі **"Становлення новітньої теорії селекції у скотарстві України"** доведено, що друга половина ХХ століття є перехідним етапом від традиційних методів селекції до становлення новітніх підходів, які ґрунтуються на принципово нових засадах щодо статусу породи, методів добору і підбору, оцінки племінної цінності тварин та збереження генофонду порід.

У підрозділі 3.1. *“Генезис поняття “порода” в сучасній теорії породоутворення”* порівняно різні підходи до пізнання сутності породи: індивідоцентричний, популяційний, системний. Як показав аналіз, у практиці скотарства України другої половини ХХ ст. знайшов ствердження останній, до розробки якого суттєвий внесок здійснили Ф.Ф.Ейснер, А.І.Самусенко, М.В.Зубець, Д.Т.Вінничук, В.П.Буркат, Й.З.Сірацький та ін. Системна концепція породи дала змогу осягнути ряд її характеристик, які до цього часу не були пізнані: симетричність, цілісність, керованість, варіативність, диференціація і спеціалізація структурних елементів, їхня еволюційна взаємозалежність тощо. Розуміння породи як складної, динамічної, відкритої системи привело до відмови від її догмату, теоретичного обґрунтування нової системної одиниці - *“синтетична популяція”*, яка визначається як сукупність особин, поєднаних у систему цілеспрямованим використанням кращого світового генофонду для відтворення в конкретних екологічних умовах тварин певного типу з наміченими параметрами господарсько корисних та популяційно-генетичних характеристик. Установлено, що такі аспекти проблеми, як умови оптимального функціонування і розвитку, вагомість та автономність окремих елементів породи потребують додаткових вивчень.

У підрозділі 3.2. *“Ствердження новітніх підходів до розведення за лініями та родинами”* висвітлено еволюцію даного методу, з’ясовано, що як на етапах класичної селекції, так і за часів становлення її новітньої теорії, українськими вченими обґрунтовано ряд оригінальних підходів. Аналіз показав, що першочергово еволюціонували методи добору родоначальника, принципова новизна яких полягає у формуванні структурних одиниць породи вже на перших етапах її створення, доборі родоначальників ліній серед кращих плідників поліпшуючої породи, які отримали високу оцінку племінних якостей. Перевага даної методики полягає у можливості прискорення генезису порід на два-три покоління. Зазнали змін уявлення щодо оптимальної протяжності ліній. Якщо в 50-70-х роках через низьку ймовірність отримання лідерів ліній, вони підтримувалися щонайменше 7-10 поколінь, то в 80-90-х роках завдяки централізації роботи з породою, одночасному закріпленню за плідником великої кількості корів, застосуванню різних типів підбору стало можливим швидке одержання нащадків, які за племінною цінністю перевершують родоначальників ліній. У зв’язку з цим українськими вченими обґрунтовано концепцію переважного ведення коротких ліній у кожній генеалогічній групі: батько-онук. Новітньою теорією селекції визнана недоцільною практика ведення в кожній породі значної кількості ліній (50 і більше), що перешкоджає раціональному використанню її цінних структурних елементів та видатних особин. Теоретично обґрунтовані та ініційовані принципово нові для практики скотарства генеалогічні формування – синтетичні лінії, які сприяють прискореному розмноженню високопродуктивних генотипів і здатні поєднати в собі завдяки застосуванню

методів клітинної інженерії, комплексних інбридингів на родоначальників провідних ліній, переваги вихідних порід.

У підрозділі 3.4. *“Еволюційні аспекти вчення про інбридинг”* доведено, що розробка даного напряму в силу його комплексного та багатопланового характеру зумовлювалася поступовим розвитком наукових знань, першочергово генетики. Разом із пізнанням генетичної сутності інбридингів змінювалося відношення до методу. За часів класичної доби воно було, переважно, упереджено негативним. Статус споріднених спаровувань значно зріс після розробки М.Ф.Івановим методики створення нових порід, яка передбачала їхнє широке використання. Аналіз показав, що в другій половині ХХ ст. наукове розв’язання зазначеної проблеми здійснювалося за напрямками: дослідження природи явища інбридинг-депресії, вплив інбридингу на формування господарсько корисних якостей худоби, розробка ефективних методів оцінки та визначення його місця на різних етапах створення нових порід. Зазначені завдання вирішувалися українськими вченими: М.А.Кравченком, Ф.Ф.Ейснером, І.П.Петренком, Й.З.Сірацьким, В.І.Ладикою та ін. Аналіз засвідчив, що інбридинг є обов’язковим елементом прискореного породоутворення. На початкових етапах він забезпечує розщеплення генотипу родоначальника на ряд нових, гомозиготних комбінацій, здатних забезпечити створення нових якостей. Застосування споріднених спаровувань сприяє консолідації бажаних якостей окремих тварин і плідно впливає на популяції у цілому. На етапах розведення помісей бажаного типу, що супроводжується розщепленням, споріднені спаровування дозволяють значно зменшити його.

У підрозділі 3.4 *“Теорія схрещування – методологічна основа процесу породоутворення”* визначено місце методу в якісному вдосконаленні порід худоби. Як показав аналіз, вперше питання про необхідність застосування схрещувань як дійового засобу великомасштабного перетворення малопродуктивного скотарства було поставлене на державний рівень у 30-х роках, це стало початком масової метизації місцевої худоби з поліпшуючими породами зарубіжної селекції. Та оскільки їх використовували на матках примітивних порід і відрідь, схрещування проводилося безсистемно, в більшості випадків за типом поглинального, проблему виведення вітчизняного скотарства на світовий рівень вирішити не вдалося. Упродовж досліджуваного періоду набули поширення всі різновиди схрещування. У 50-60-і роки у зв’язку з пануванням концепції *“чистопородності”* їх здійснювали в незначних масштабах, надаючи перевагу ввідному, поглинальному та промисловому. Авторами обґрунтовано, що предтечею стрімкого розвитку теорії схрещування є ствердження системної концепції породи, яка привела до її розуміння як відкритої динамічної системи; сприяла визнанню схрещування як важливої умови генезису порід худоби, способу функціонального зв’язку між ними. В кінці 70-х років відтворювальне схрещування визнано домінуючим методом велико-масштабного перетворення порід великої рогатої худоби.

Дослідження засвідчило, що пріоритет у розробці наукових основ теорії породоутворення, яка ґрунтується на широкому застосуванні відтворювального схрещування, як на етапах класичної селекції, так і за часів становлення її новітньої теорії належить українським ученим. З іншого боку, аналіз показав, що окремі аспекти проблеми потребують додаткових вивчень. Зокрема пізнання сутності гетерозису не забезпечує всебічного обґрунтування і прогнозування всіх його проявів, уміння управляти цим складним процесом.

У підрозділі 3.5. *“Розробка новітніх методів оцінки племінної цінності тварин”* установлено, що вони еволюціонували від оцінки за однією ознакою до складної комбінованої, яка ґрунтується на принципах комплексності, поетапності і передбачає: оцінку та добір батьківських особин, випробування плідників за власною продуктивністю і якістю потомства. Дослідження показало, що особливо проблематичними були питання оцінки плідників за материнською стороною, вибору групи особин як еталону для порівняння, визначення необхідного числа дочок для проведення оцінки. Нами обґрунтовано, що еволюція методів випробування племінної цінності тварин була прискорена запровадженням інтенсивних технологій, які вимагали селекції за комплексом ознак (висока молочність, вміст жиру та білка в молоці, технологічні якості вимені, оптимальні екстер’єрні проміри). Вирішення зазначеної проблеми було забезпечене запровадженням селекційних індексів, побудованих на генетичних кореляціях між ознаками та їхньому економічному значенні, здатних дати найповніше уявлення про загальну племінну цінність тварин, посилити ефективність селекції. До розробки зазначеної проблеми суттєвий внесок здійснили українські вчені: М.З.Басовський, Й.З.Сірацький, І.А.Рудик, В.І.Антоненко, В.П.Буркат, В.І.Власов, І.П.Петренко та ін.

У підрозділі 3.6. *“Сучасні методи збереження генофонду порід”* проаналізовано фактори зникнення порід та існуючі форми їхнього збереження: розведення тварин у природних умовах біоценозу або зберігання колекцій “чистих” популяцій у виді замкнутих генофондних стад, реліктових ферм і заказників; довготривале зберігання замороженої сперми, яйцеклітин та ембріонів; зберігання зародкової плазми і ДНК як носія кодування. В Україні проблема збереження генофонду порід особливої актуальності набула в останні десятиріччя. Як показав аналіз, її ефективне вирішення ґрунтується на поєднанні всього комплексу факторів: науково-методичних, організаційних, правових, економічних та екологічних. До розробки зазначеної проблеми суттєвий внесок здійснили українські вчені: М.А.Кравченко, Ф.Ф.Ейснер, М.В.Зубець, І.Т.Харчук, Б.Є.Подоба, Ю.Д.Рубан та ін.

Як показав аналіз, особливо гостро відчувалася необхідність у розробці національної програми збереження та раціонального використання генофонду порід, яка б регламентувалася державою, чітко визначала обсяг державного фінансування на утримання худоби в генофондних стадах, забезпечувала гармонійний розвиток і ефективне використання генетичного різноманіття

сільськогосподарських тварин із метою збереження цінних генетичних комплексів. Розроблена в 2000 р. програма серед важливих і невідкладних завдань збереження і ефективного використання генофонду порід передбачає інвентаризацію та створення на її основі банку даних генетичного різноманіття і специфічних характеристик порід, виділення з них генетично цінних, раціональне використання їх у селекційних програмах.

У четвертому розділі **“Етапи розбудови національного спеціалізованого скотарства в Україні”** досліджено еволюцію молочних та м'ясних порід, порівняно методи їхнього вдосконалення.

У підрозділі 4.1. *“Генезис молочних порід у другій половині ХХ століття”* доведено, що на початку досліджуваного періоду скотарство України було низькопродуктивним. За даними зоотехнічних звітів середній удій корів племінних ферм симентальської, червоної степової та чорно-рябої порід складав лише 1392, 1404, 1502 кг молока, відповідно. У 50-х – на початку 60-х років з метою вдосконалення продуктивних та племінних якостей худоби перевагу надавали методам внутрішньопородної селекції, основним важелем якої було розведення за лініями та родинами на основі цілеспрямованого добору та підбору кращих тварин. Як показав аналіз, в незначних масштабах застосовували схрещування, проте більшість варіантів поєднань не була достатньо обґрунтованою.

Інтенсифікація скотарства та запровадження новітніх технологій вимагали значного вдосконалення продуктивних та технологічних якостей худоби. У зв'язку з цим українськими вченими обґрунтовано концепцію створення на материнській основі симентальської, чорно-рябої, червоної степової та лебединської порід шляхом відтворювального схрещування з плідниками голштинської, монбельярдської, айрширської, англєрської, червоної датської та швіцької порід низки високопродуктивних спеціалізованих молочних порід та типів. З метою визначення вихідних порід та оптимальних варіантів поєднань у другій половині 60-х – 70-х роках проведено серію схрещувань. Уже на початку застосування даного напрямку селекції його ефективність доведена значним зростанням молочної продуктивності, що спонукало до розширення масштабів роботи.

Наказом Міністерства сільського господарства СРСР №360 від 11 листопада 1981 р. затверджені конкретні завдання для селекційних центрів, організовані відповідні комісії для контролю над здійснюваною роботою. Аналіз методик створення національних молочних порід та типів дозволив виділити ряд загальних підходів, спрямованих на прискорене породоутворення, а саме: залучення до селекційного процесу всіх племінних господарств материнської породи; одночасна робота з її племінною і товарною частинами; широке використання напівкрівних бугаїв; одночасне запровадження різноманітних схем схрещування для кожного племоб'єднання і племзаводу з метою формування кількох зонально-генетичних типів та вибору більш

продуктивного; закладення ліній без очікування виходу на кінцевий генотип; орієнтація на бажаний тип тварин без урахування запланованих часток спадковості; використання досягнень суміжних наук (біотехнологічні методи, імуногенетичний та цитогенетичний моніторинг тощо).

Дев'яності роки ознаменувалися апробацією новостворених порід та типів. Офіційно затвержені як селекційні досягнення українські червоно- та чорно-ряба молочні породи, жирномолочний та голштинізований внутрішньопородні типи, консолідовані в червону молочну породу, північно-східний молочний тип бурої худоби. Підготовлено до апробації буру молочну породу. Завдяки зусиллям українських учених усі новоутворені формування є досить консолідованими за типом, продуктивністю, технологічністю. Генетичний потенціал їхньої молочної продуктивності складає - 5000-7000 кг молока.

Як показав аналіз, досліджуваний період позначився зміною структури генофонду порід. Якщо в 1950 р. частка комбінованої худоби України становила 44%, то в 2000 р. вона зменшилася до 11,4%, водночас процент молочної худоби збільшився з 55,6 до 88,3%.

У підрозділі 4.2. *“Породоутворювальний процес у м'ясному скотарстві”* охарактеризовано основні віхи становлення національної галузі м'ясного скотарства. Дослідження засвідчило, що в 1955 - 1965 роках регулярно завозили сперму, бугаїв та маточне поголів'я кращих м'ясних порід зарубіжної селекції, організовано державні племінні репродуктори, основне завдання яких полягало у ґрунтовному вивченні акліматизаційних якостей завезених тварин та визначенні шляхів їхнього раціонального використання. У зв'язку зі значною різницею природно-кліматичних умов, рівнем розораності ґрунтів, наявністю пасовищ, різними адаптаційними можливостями тварин обґрунтовано концепцію створення спеціалізованих м'ясних порід та типів, придатних для регіонального розведення. З огляду на зазначене у різних зонах республіки місцеву худобу схрещували з представниками зарубіжних порід для визначення вихідних порід та оптимальних варіантів поєднань. З кожним роком число корів та телиць, осіменених сім'ям м'ясних бугаїв, зростало. Так, якщо в 1969 р. їх було 244,4 тис голів, то в 1974 р. ця цифра досягла 1 млн.

У 80-х роках українськими вченими розроблені та реалізовані програми виведення м'ясних порід та типів. Незважаючи на специфіку селекційного процесу у кожній з порід, нами виявлені загальні закономірності їхньої структуризації: орієнтація на бажаний тип тварин без врахування заздалегідь апріорно визначених часток спадковості; закладення ліній уже на перших етапах створення порід без очікування періоду виходу на кінцевий генотип тварин; “замовні” парування для пошуку родоначальників ліній, двоетапна оцінка бугаїв. На всіх етапах створення порід використовували бугаїв із високою інтенсивністю росту на рівні не менше 1,2-1,5 кг за добу, високою оплатою корму, коефіцієнтом м'ясності 5 і більше. Оцінка бугаїв за якістю потомства доповнювалася оцінкою за легкістю отелень дочок.

Першою у 1993 р. апробовано українську м'ясну породу, в наступні роки як селекційні досягнення визнано волинську та поліську м'ясні породи. Триває породоутворювальний процес у масиві сментальської та південної м'ясних порід, знам'янського м'ясного типу. Всі новоутворені формування мають достатньо розгалужену генеалогічну структуру; представлені якісно новими тваринами з високими енергією росту, оплатою корму, міцною пропорційною конституцією, пізнім формуванням жирової тканини, легкими отелами, добрими материнськими якостями.

ВИСНОВКИ

1. Проблема еволюції селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ ст. предметом комплексного дослідження ще не була. Пошуки попередніх дослідників не були достатньо систематизованими, спрямовувалися на відтворення генезису однієї породи чи групи порід одного напрямку продуктивності, стану скотарства на певному етапі його розвитку. Жоден із них не стояв перед завданням визначити коло об'єктивних факторів його розвитку, здійснити періодизацію загального селекційного процесу, що відбувався в скотарстві України другої половини ХХ ст.

2. Селекційна наука – вирішальний фактор якісного вдосконалення порід великої рогатої худоби, її розвиток у другій половині ХХ ст. зумовлювався дією соціально-економічних, політичних, технологічних, загальнонаукових, організаційних, правових та екологічних факторів. За умов адміністративно-командної системи, централізації планування та багатовідомчого управління досвід селекційно-племінної справи в скотарстві був недостатньо вдалим, екстенсивний підхід до ведення галузі до кінця зламано не було.

5. Предтечею становлення та розвитку новітньої теорії селекції у скотарстві України було ствердження системної концепції породи, яка привела до її розуміння як складної, динамічної, відкритої системи, визнання історичної закономірності та необхідності міжпородних схрещувань як основного методу селекційно-генетичного вдосконалення тварин, активізувала розробку інших напрямів селекції.

3. У другій половині ХХ ст. українськими вченими досягнуто значних успіхів у розробці теоретичних основ процесу породоутворення в скотарстві, що привело до відмови від ряду традиційних методів, становлення кардинально нових підходів щодо статусу породи, методів добору та підбору, оцінки племінних якостей тварин. Це дає всі підстави охарактеризувати даний етап як перехідний від класичних методів селекції до фундації новітніх напрямів породоутворення.

4. Як на етапі класичної селекції, так і за часів становлення її новітньої теорії ряд напрямів, опрацьованих українськими вченими, був пріоритетним: метод довготривалого зберігання сперми та перевезення її на далекі відстані; метод трансплантації ембріонів; теорія породоутворення за

умов відтворювального схрещування; теорія добору та підбору при лінійному розведенні; системна концепція породи; обґрунтування синтетичних популяцій та синтетичних ліній; біотехнологічна селекція; ймовірно-хромосомний метод теоретичного аналізу інбридингів, схрещування, оцінки племінної цінності тварин.

6. Селекція порід великої рогатої худоби України в другій половині ХХ ст. спрямовувалася на створення спеціалізованих молочних та м'ясних порід і типів. На шляху їхнього генезису нами виділено чотири етапи, в основі поділу яких зміна домінуючих методів селекції. На першому (1950 р. - перша половина 60-х років) перевага надавалася методам внутрішньопородної селекції; обґрунтовано концепцію розбудови спеціалізованого скотарства, завезено кращий племінний матеріал, організовано держплемрозплідники для його відтворення. На другому етапі (друга половина 60-х – 70-і роки) проведено серію схрещувань для визначення оптимальних варіантів та методів поєднань. Третій етап (80-і – початок 90-х років) - розробка та реалізація національних програм створення спеціалізованих молочних і м'ясних порід та типів на основі складного відтворювального схрещування. Четвертий етап (1993 р. – 2000 р.) - апробація новостворених порід, консолідація бажаних якостей, розробка подальших напрямів селекції.

7. Концепція розбудови спеціалізованого скотарства в Україні ґрунтується на використанні племінного матеріалу та досвіду зарубіжних країн. Незважаючи на це, національні програми створення нових порід мали свою специфіку, зумовлену як дією ряду факторів (природно-кліматичних, соціально-економічних, загальною культурою ведення скотарства), так і застосуванням нетрадиційних оригінальних підходів: максимальним поєднанням генетичного потенціалу поліпшуючої породи з цінними спадковими якостями материнських порід, широким використанням тварин із різною часткою спадковості поліпшуючих порід, орієнтацією на бажаний тип, залученням до селекційного процесу всієї материнської породи. Українські породи вирізняються високою технологічністю, продуктивністю, консолідованістю за типом, які відповідають рівню європейських стандартів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. М'ясне скотарство: минуле сучасне, майбутнє. 1950-2004: Бібліографічний покажчик літератури / УААН. ІРГТ; Уклад. В.П.Буркат, І.С.Бородай; Наук. ред. Ю.Ф.Мельник. – К.: Аграрна наука, 2005. – 325 с.
2. Інститут розведення і генетики тварин /УААН. ІРГТ; Уклад.: М.Я.Єфіменко, І.В.Гузєв, Л.О.Бегма та ін.; Відпов. за вип.: Ю.В.Мільченко, Є.М.Рясенко, І.С.Бородай. – Чубинське, 2004. – 83 с.
3. Бородай І.С. Теорія схрещування у селекції великої рогатої худоби: історичний аспект // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 24-29.

4. Бородай І.С. Історичні аспекти запровадження великомасштабної селекції у скотарство України // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 27-31.
5. Бородай І. Методи збереження генофонду порід великої рогатої худоби: історичний аспект // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 15. – С. 10-16.
6. Бородай І. Об'єктивні чинники та етапи розвитку селекції у скотарстві України другої половини ХХ століття // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – К., 2004. – Вип. 16. – С. 3-9.
7. Бородай І.С. Еволюція популяції червоної степової худоби у другій половині ХХ ст. // Розведення і генетика тварин: Міжвід. тем. наук. зб. / УААН. ІРГТ. – К.: Аграрна наука, 2003. – Вип. 37. – С. 40-46.
8. Бородай І.С. До історії вивчення проблеми інбридингу у селекції великої рогатої худоби // Вісник Сумського нац. аграр. ун-ту: Наук.-метод. ж-л. – Суми, 2003. – Вип.7. - С. 34-44. – (Серія “Тваринництво”).
9. Бородай І.С. Проблема збереження генофонду порід у скотарстві України другої половини ХХ сторіччя: історичний аспект // Науковий вісник Львівської нац. акад. вет. медицини ім. С.З.Гжицького. – Львів, 2004. – Т. 6 (№2), Ч. 4. – С. 15-22.
10. Бородай І.С. До історії виведення української червоно-рябої молочної породи // Вісник аграрної науки. – 2003. - № 11. – С. 71-74.
11. Бородай І.С. Наукова спадщина М.Д.Потьомкіна і сучасні проблеми селекції у скотарстві // Перша конф. молодих вчених та спеціалістів “Історія освіти, науки та техніки в Україні” (30 травня 2002 р.): Тези доп. / УААН. ЦНСГБ. Відділ. історії освіти, науки і техніки АН ВШ України. – К., 2002. – С. 19-22.
12. Бородай І.С. Історичний розвиток теорії інбридингу у скотарстві // Матер. юбилейной науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых, посвященной 180-летию со дня рождения Л.С.Ценковского / М-во образов. и науки Украины. Одес. нац. ун-т им. И.И.Мечникова. – О., 2003. – С. 21.
13. Бородай І.С. Історичні та соціально-економічні аспекти розвитку селекції у скотарстві України другої половини ХХ століття / УААН. ІРГТ // Матер. конф. молодих вчених та аспірантів, 10 квіт. 2003 р. – Чубинське, 2003. – С. 9-11.
14. Бородай І.С. Генезис молочних порід у скотарстві України другої половини ХХ сторіччя // Історія освіти, науки і техніки в Україні: Матер. другої конф. молод. вчених та спеціалістів, 27-28 трав. 2004 р. / УААН. ДНСГБ. Відділ. історії освіти, науки і техніки АН ВШ України. – К., 2004. – С. 53-55.

15. Бородай І.С. Еволюція методів розведення і генезис молочних порід у скотарстві України другої половини ХХ сторіччя // Матер. конф. молодих вчених та аспірантів / УААН. ІРГТ. – Чубинське, 2004. – С. 7-9.

АНОТАЦІЯ

Бородай І.С. Розвиток селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ століття. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – Історія науки і техніки. - Державна наукова сільськогосподарська бібліотека УААН, Київ, 2005.

У дослідженні приведено аналіз розвитку селекційної науки в скотарстві України другої половини ХХ століття як вирішального фактора якісного вдосконалення порід великої рогатої худоби у контексті соціально-економічних, політичних, технологічних, загальнонаукових, організаційних, правових та екологічних чинників. Доведено, що даний період є перехідним від традиційних методів породоутворення до становлення новітньої теорії та методології селекції, яка ґрунтується на принципово нових засадах щодо статусу породи, методів добору та підбору, оцінки племінної цінності, збереження генофонду порід. Висвітлено картину генезису молочних та м'ясних порід худоби України, порівняно методи їхнього вдосконалення та запропоновано періодизацію в межах досліджуваного періоду. Проведено комплексну оцінку внеску українських учених у розвиток світової селекції в скотарстві.

Ключові слова: скотарство, селекція, еволюція, порода, періодизація, науково-дослідна установа, збереження генофонду порід, схрещування, інбридинг, оцінка.

АННОТАЦІЯ

Бородай І.С. Развитие селекционной науки в скотоводстве Украины второй половины ХХ столетия. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.07 – История науки и техники. – Государственная научная сельскохозяйственная библиотека УААН, Киев, 2005.

В диссертационном исследовании изложены результаты анализа развития селекционной науки в скотоводстве Украины второй половины ХХ столетия как решающего фактора качественного совершенствования пород в контексте социально-экономических, политических, технологических, правовых, общенаучных, организационных и экологических условий. Предложен анализ становления организационных основ племенного дела в животноводстве, сети

научно-исследовательских учреждений и научных школ, которые совершили огромный вклад в разработку теоретических основ селекции сельскохозяйственных животных.

Доведено, что исследуемый период является переходным от традиционных методов породообразования к становлению новейшей теории селекции в животноводстве, которая основывается на принципиально новых положениях о статусе породы, методах отбора и подбора, оценки племенной ценности, сохранения генофонда пород. Установлено, что как на этапах классической селекции сельскохозяйственных животных, так и во время становления ее новейшей теории отдельные направления, разрабатываемые украинскими учеными были приоритетными: метод длительного сохранения спермы и ее доставки на дальние расстояния; метод трансплантации эмбрионов; теория породообразования при воспроизводительном скрещивании; теория отбора и подбора при линейном разведении; системная концепция породы; обоснование и внедрение синтетических популяций и синтетических линий; биотехнологическая селекция; вероятностно-хромосомный метод теоретического анализа инбридингов, скрещивания, оценки племенной ценности животных.

Селекция пород в скотоводстве Украины второй половины XX ст. совершалась в направлении создания специализированных молочных и мясных пород и типов. Предложенная нами периодизация, основана на изменении доминирующих методов селекции, включает четыре этапа. На первом (50-е – первая половина 60-х гг.) для совершенствования отечественных пород использовали, преимущественно, методы внутривидовой селекции, основным элементом которой является линейное разведение на основе отбора и подбора лучших животных. Принято решение о создании собственной отрасли мясного скотоводства, завезен лучший племенной материал зарубежной селекции, организованы госплемрассадники для его воспроизводства. Интенсификация скотоводства, внедрение новейших технологий вызвали необходимость значительного усовершенствования продуктивных и технологических качеств пород скота. В связи с этим украинскими учеными обоснована концепция создания на материнской основе местных пород скота методом сложного скрещивания с лучшим племенным материалом мировой селекции ряда высокопродуктивных специализированных молочных пород и типов. С целью определения исходных пород и оптимальных вариантов соединений во второй половине 60-х – 70-х гг. проведена серия скрещиваний. На следующем этапе (80-е – начало 90-х гг.) разработаны национальные программы создания специализированных молочных и мясных пород и типов. Анализ показал, что в процессе их реализации отработан ряд оригинальных подходов ускоренного породообразования: привлечение к селекционному процессу всех племенных хозяйств материнской породы; одновременная работа с ее племенной и товарной частью; широкое использование полукровных быков; одновременное внедрение различных схем скрещивания для каждого племобъединения и племзавода с целью формирования нескольких зонально-генетических типов и

последующего выбора наиболее продуктивного; закладка линий на первых этапах пороодообразования; ориентация на желаемый тип животных; широкое внедрение достижений смежных наук (биотехнологические методы, иммуногенетический и цитогенетический мониторинг и др.). Четвертый этап (1993 – 2000 гг.) ознаменовался апробацией новообразованных пород, консолидацией желаемых качеств, как при внутривидовом разведении, так и при широком использовании представителей улучшающих пород, разработка дальнейших направлений селекции.

Установлено, что, несмотря на использование племенного материала и опыта зарубежных стран с высокоразвитым скотоводством, программы выведения национальных пород имеют свою специфику, обусловленную действием ряда факторов (природно-климатических, социально-экономических, общей культурой ведения скотоводства), применением оригинальных нетрадиционных подходов: максимальным использованием генетического потенциала улучшающей породы и ценных наследственных качеств материнских пород, привлечением животных с разной частью наследственности улучшающих пород, ориентацией на желаемый тип, участием в селекционном процессе всей материнской породы. Украинским породам свойственны высокая технологичность и продуктивность, соответствующие уровню европейских стандартов.

Ключевые слова: скотоводство, селекция, эволюция, порода, периодизация, научно-исследовательское учреждение, сохранение генофонда пород, скрещивание, инбридинг, оценка.

ANNOTATION

Boroday I.S. Development of selection science in cattle breeding of Ukraine in the second half of the 20-th century. Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the Candidate of Historical Sciences on the speciality 07.00.07 - History of science and Techniques. - State Scientific Agricultural Library Ukrainian Academy of Agricultural Sciences, Kiev, 2005.

The results of the analysis to the development of a selection science in cattle breeding of Ukraine of the second half the 20-th century have stated on paper in the dissertation research as the main factor of the qualitative perfection of breeds in the context of the social-economic, political, technological, legal, general scientific, organizational and ecological conditions. It has proved that the second half of 20-th century is transitive stage from traditional methods breed forming to formation of the newest directions of the selection which is based on the essentially new concepts of concerning the status of breed, selection methods, the preservation genofond breeds. The picture of genesis of the dairy and beef breeds of Ukrainian cattle has reproduced, the methods of their perfection were compared, the division into period

of the of the second half the 20-th century has offered. The complex estimation to the contribution of the Ukrainian scientists on the development global selection science in the cattle breeding has held.

Key words: cattle breeding, selection, evolution, breed, division into periods, research establishment, preservation genofond of breeds, crossing, inbreeding, estimation.